

РИНКОВІ ІНСТИТУТИ ЯК ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА СТРУКТУРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розкрито вплив на структуру національної економіки основних ринкових інститутів, а саме: інституту власності, інституту підприємництва, конкуренції, фінансово-кредитного інституту, інституту ціноутворення. Обґрунтовано необхідність доповнення їх впливу важелями активної структурної політики.

Ключові слова: структура економіки, ринкові інститути, інститут власності, підприємництво, конкуренція, фінансовий ринок, ціноутворення.

Однією з базових ознак економіки як складної системи є структура – якісний розподіл та кількісні співвідношення процесів виробництва, що відображають стан суспільного поділу праці. Структурування економічної системи, яке визначається формуванням сукупності її компонентів та внутрішніх зв'язків між ними, є процесом її трансформації під впливом сукупності елементів інституційного середовища. Структура економіки, як і сама економіка, є динамічною. Вона трансформується під впливом значної кількості інститутів, які мають різну силу та напрям впливу, взаємообумовлені між собою і визначають сутність та спрямованість структурних змін. З огляду на це важливе значення має діагностування векторів впливу окремих типів інститутів на структуру економіки з тим, щоб виробити оптимальні механізми їх поєднання у процесі формування і реалізації структурної політики. При цьому на особливу увагу заслуговує розгляд ринкових інститутів, які формують остов ринкового механізму структуризації економіки та визначають подальшу участь у цьому процесі владних і громадських інститутів.

В цьому контексті дослідження ринкових інститутів структурної трансформації національної економіки викликає теоретичний і практичний інтерес, адже його результати мають становити основу інформаційного забезпечення вироблення механізмів структурного реформування, що й визначає *високу актуальність* цієї проблеми. Значний внесок у дослідження інституційного базису розвитку економіки зробила велика плеяда *зарубіжних вчених*, серед яких Д. Норт, В. Полтерович, А. Шастітко, Дж. Ходжсон, Т. Егертссон, О. Уільямс, Дж. К. Гелбрейт. Специфіка формування інституційного середовища розвитку економіки України знайшла відображення у працях таких вітчизняних науковців, як В. Гесць, Б. Кваснюк, А. Чухно, В. Бодров, С. Биконя, А. Гриценко, В. Ляшенко, В. Якубенко, В. Тарасевич, Р. Пустовіт, О. Прутська. Разом з тим, питання залежності трансформації структури національної економіки від прояву ринкових інститутів залишається актуальним через динамічність середовища її розвитку.

Метою дослідження є вивчення впливу ринкових інститутів на структуру національної економіки та її трансформацію як передумови об'єктивізації вироблення і реалізації структурної політики.

При дослідженні системи інститутів, які здійснюють визначальний вплив на структурну трансформацію національної економіки, важливо виходити з того, що кожен

економічний суб'єкт характеризується власними цілями та місцем у структурі економічної системи, має різний потенціал розвитку і прояв активності, пов'язаної з властивими йому потребами та інтересами, а також умовами їх реалізації. Саме економічні інтереси характеризують спонукальний вплив на економічних суб'єктів з боку власних потреб і здібностей та є об'єктивним відображенням місця і зв'язків економічних суб'єктів у структурі економічної системи [1, 271].

Формування й функціонування економічних агентів та їх роль у структуруванні економіки детермінується такими базовими ринковими інститутами, як інститут власності, інститут підприємництва, конкуренції, фінансово-кредитний інститут, інститут ціноутворення. Ринкові інститути, забезпечуючи активізацію прояву підприємницької ініціативи економічних агентів, цим самим впливають на здатність економічної системи адаптуватись до змін кон'юнктури й технологій, а отже, і формують її структуру.

Визначальна роль інституту власності в структуризації економіки обумовлена тим, що сама поява учасників економічної взаємодії зумовлена власністю на ресурси. Встановлення власності як передумови економічної діяльності суб'єктів господарювання на основі закріплення їх прав на об'єкти власності та контроль за ними, налагодження через права власності прямих і зворотних зв'язків між суспільною системою та окремими економічними індивідами і виступає її ознаками як інституту. Таким чином, права власності можна ототожнювати з правилами гри, що впорядковують відносини між окремими економічними агентами.

Через розгляд власності як особливого типу зв'язку, властивого кожному економічному агенту, засад об'єктивізації формування цих економічних зв'язків, активізації людей у їх реалізації, дослідження напрямів і характеру здійснення зв'язків розкривається її відправна роль у формуванні структури економіки. Власність виступає визначальним чинником формування та досягнення цілей індивідів, набуття ними статусу економічних суб'єктів і зайняття відповідних місць у структурі економічної системи. Саме володіння засобами виробництва виступає відправною умовою для здійснення виробництва нових економічних благ, їх розподілу та обміну, а отже, і структуризації економіки загалом.

Структура власності може бути представлена співвідношенням різних її форм, однак традиційно розрізняють державну і приватну власність, часто розглядаючи їх як чинник ефективності функціонування суб'єктів господарювання. Дуже дискусійним і залежним від специфіки соціально-економічних відносин кожної окремої країни є питання оптимального співвідношення різних форм власності, її структури. Так, структурні пропорції між формами власності відіграють відправну роль у розподілі національного доходу, але цей процес також великою мірою залежить від державної системи його подальшого перерозподілу. В сукупності первинне і вторинне присвоєння державою частини національного доходу визначає її участь у структуризації економіки через посилення регуляторного впливу. Частка державного сектору, яка визначається за державними видатками у відсотках до ВВП, у розвинутих країнах коливається від 7% (у Данії) до 64% (у Швеції) [2]. При цьому обидві країни є високорозвинутими. Залежно від внутрішнього і зовнішнього середовища розвитку країна вибирає той чи інший варіант структури власності. Змінюючи частку державної власності та виробляючи політику впливу на приватний бізнес, у процесі формування певного інституційного середовища держава визначає модель соціально-економічного розвитку. Беззаперечним є факт, що для успішного функціонування і розвитку економічної системи демократичного суспільства необхідною є наявність різноманітних форм власності.

Домінування будь-якої з них загрожує структурними деформаціями економіки внаслідок загострення суперечностей у системі відносин власності.

На початок 2011 р. в Україні було зареєстровано 1294641 підприємство, установа, організація, з яких 6661 (0,5%) – це державні підприємства. Протягом 2001–2010 рр. кількість підприємств державної форми власності скоротилася з 9965 до 6661. Водночас кількість підприємств приватної форми власності за відповідний період збільшилася у 1,5 разу (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання [3]

(на початок року)

	2001 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Усього	834886	1070705	1133200	1187020	1228888	1258513	1294641
у тому числі:							
фермерське господарство	38561	48918	49801	50023	50126	49764	49514
приватне підприємство	192168	248211	258536	270331	278574	283697	285821
колективне підприємство	40028	31168	29330	27708	26564	25635	24833
державне підприємство	9965	7562	7359	7213	6975	6811	6661
казенне підприємство	49	50	50	43	44	44	43
комунальне підприємство	13713	16688	16755	16636	16336	15994	15726
дочірнє підприємство	19140	23127	22523	21648	20973	20408	19908
іноземне підприємство	2446	2272	2315	2347	2323	2307	2247
об'єднання громадян (релігійної організації профспілки)	2355	4369	4510	4590	4560	4568	4551

Слід зауважити, що дані про кількість підприємств у розрізі форм власності тільки частково характеризують масштаби будь-якого сектору та його вплив на структурні пропорції в економіці. Однак здійснення аналізу впливу суб'єктів господарювання різних форм власності на структуру економіки пов'язане зі значними труднощами через обмеженість статистичної інформації.

В контексті розгляду підходів до оптимального поєднання форм власності у змішаній моделі економіки заслуговують на увагу визначені В. М. Беленцовим [4, 4] залежності стійкого й ефективного економічного розвитку України від структури власності, сформованої за правилом першої "золотої пропорції": індивідуальна приватна власність – 14,6%; часткова колективна – 23,6%; сумісна колективна – 38,2%; територіальна власність суспільства (державна і комунальна власність) – 23,6%. Це дає підстави для формування гіпотези, підтвердженої досвідом розвинутих зарубіжних країн, що проміжним результатом впливу структури власності на ефективність економічного розвитку виступає оптимальна у видовому розрізі структура національної економіки.

Великі сподівання щодо подолання структурної розбалансованості економіки в Україні пов'язувались з процесами приватизації, які становлять основу трансформації форм власності і виступають радикальною складовою роздержавлення. З початку процесу приватизації на 1 січня 2012 р. в Україні реформовано 127260 об'єктів, з яких більше, ніж три чверті (98481 об'єкт), належали до комунальної форми власності, інші (28779 об'єктів) – до державної [5]. Однак зосередження основної уваги на фінансових цілях приватизації в Україні зумовило тотальну зміну форми власності без належної раціоналізації відносин володіння, користування й управління і не сприяло вирішенню проблеми структуризації економіки, а отже, й підвищенню ефективності її функціонування. Приватизація в Україні стала переважно засобом перерозподілу суспільного багатства, а не засобом прискореного капіталоутворення, необхідного для радикальної структурної модернізації економіки та забезпечення її конкурентоспроможності [6, 6].

Неспівпадання очікуваного й фактичного впливу приватизаційних процесів на структурну трансформацію економіки значною мірою обумовлене такими недоліками державної політики у сфері приватизації, як: відсутність стратегії реформування відносин власності; неналежна оцінка й врахування міжгалузевих зв'язків в економіці; недосконалість інституційних механізмів ринкового регулювання економіки; нерозробленість технологій запобігання поширенню схем тіньової приватизації; незабезпечення прозорості й гласності прийняття рішень щодо приватизації.

Потенціал позитивного впливу інституту власності на структурну трансформацію економіки може бути реалізований за умови формування економічної стратегії держави, зорієнтованої на створення умов для ефективної діяльності підприємств, конкурентного середовища, оптимізації структури власності.

На сучасному етапі трансформації відносин власності заслуговують на увагу застереження науковців Національного інституту стратегічних досліджень щодо того, що формування стратегії і тактики у сфері приватизації має виходити з усвідомлення суттєвих ризиків, які не лише не долаються у процесі роздержавлення, а й можуть посилюватися [7]. До таких ризиків слід зарахувати такі:

- збереження приватизованим підприємством монопольної позиції на ринку в умовах відсутності ефективного антимонopolного регулювання;
- можливі спекулятивні дії з боку інвесторів в умовах приватизації, які здійснюються з метою дестабілізації ситуації на відповідному ринку або в розрахунку на спекулятивний перепродаж пакету акцій або їх частин іншим інвесторам, що не відповідає національним інтересам;
- відчуження та перепрофілювання окремих майнових складових підприємств, що може негативно відобразитися на становищі у відповідній галузі, забезпеченні внутрішнього ринку, доходах окремого регіону, виконанні компанією соціальних функцій тощо;
- ускладнення реалізації стратегічних інтересів держави через ймовірне скорочення некомерційних і малорентабельних видів діяльності компанії, зниження рівня соціальних гарантій для окремих категорій споживачів тощо.

Необхідність вироблення механізмів запобігання зазначеним ризикам у приватизаційній сфері є ще одним підтвердженням того, що проблема власності – це не проблема володіння, а проблема управління. Не власник, як вірно вказує академік М. Я. Петраков [8], а менеджмент править економікою і суспільним життям. Саме менеджмент здатен виступити формою соціального компромісу між власниками і

суспільством, узгодити використання власності з концепцією здійснення економічних реформ, орієнтирами соціального розвитку, завданнями становлення інноваційно-інвестиційної моделі розвитку.

Архітектура економіки сприятиме її соціальній спрямованості за умови, якщо у процесі управління власністю буде досягтися розумний компроміс між максималізмом власника і соціальними межами, в яких ця власність може існувати, не вступаючи в конфлікт із суспільними інтересами. Сама по собі тотальна зміна форми власності у процесі приватизації без паралельного удосконалення відносин володіння, користування і управління об'єктами власності не здатна забезпечити належні інституційні умови для структуризації економіки та на цій основі ефективного її функціонування.

Потенціал інституту власності в напрямку оптимізації структури і підвищення ефективності економіки використовується незадовільно внаслідок: відсутності повної й об'єктивної інформації про структуру власності за натурально-речовинним складом (земля, надра, майно, нематеріальні активи), про її розподіл між суб'єктами, територіальну належність; невідповідності ієрархії власності і управління, особливо в державному секторі, через послаблення відповідальності власників та управлінців; недостатньої теоретико-методичної обґрунтованості підходів до визначення оптимальності структури власності на макроекономічному, галузевому, територіальному рівнях; недосконалості механізмів захисту прав власності.

В умовах переходу до постіндустріального суспільства, коли стрімко зростає роль освіти, науки, послуг, головним ресурсом суспільного виробництва стає знання, базисом формування якого виступає індивідуальна інтелектуальна власність. Це особливо актуалізує питання створення умов для всебічного розвитку індивідуальних здібностей кожної людини як власника основного ресурсу – знань, що може становити базис гармонізації структури економіки в напрямку запровадження соціально орієнтованої інноваційної моделі її розвитку. В цьому контексті важливим є формування права на об'єкти інтелектуальної власності як засобу унормування й захисту індивідуальної власності. Структурні зрушення в економіці у контексті реалізації інноваційної моделі її розвитку базуються на максимальному використанні об'єктів права інтелектуальної власності.

У 2010 р. до Держдепартаменту інтелектуальної власності надійшло понад 46 тис. заявок на об'єкти промислової власності (табл. 2), з них майже 16 тис. – на винаходи і корисні моделі, понад 1,6 тис. – на промислові зразки і майже 28,6 тис. – на знаки для товарів і послуг (у т. ч. 20,6 тис. заявок – за національною процедурою). Впровадження у виробництво об'єктів промислової власності та забезпечення їх захисту можна розглядати як реальні передумови удосконалення структури національної економіки.

Таблиця 2

**Надходження заявок до Державного департаменту інтелектуальної
власності на об'єкти промислової власності [9]**

Об'єкти промислової власності	Кількість поданих заявок				
	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Винаходи	5930	6163	5697	4816	5312
Корисні моделі	8171	8870	9600	9203	10685
Промислові зразки	2236	2147	2285	1669	1685
Знаки для товарів і послуг	29996	33266	33081	26479	28577
За національною процедурою	20813	23746	22371	17866	20603
За Мадридською угодою	9183	9520	10710	8613	7974

Однією з передумов ефективної структуризації економіки є конкурентне середовище. Тому особливої уваги потребують чинники, що перешкоджають розвитку конкуренції, передусім – рівень монополізації ринків України. Оцінка структурних передумов конкуренції в національній економіці базується на розгляді співвідношення сукупних часток підприємств, що діють на ринках з різними структурними передумовами конкуренції, у загальному обсязі реалізованої продукції. Так, за даними Антимонопольного комітету України, на початок 2011 р. на ринках, де структурні передумови конкуренції повністю відсутні, реалізувалося 7,2 відсотка продукції (8,5 відсотка – на початок 2010 р.), на ринках з домінуванням однієї фірми – 27,6 відсотка (30,7 відсотка – на початок 2010 р.), на олігопольних ринках – 15,4 відсотка продукції (12,5 відсотка – на початок 2010 р.). Водночас 49,8 відсотка продукції (48,3 відсотка – на початок 2010 р.) реалізується суб'єктами господарювання, що діють на ринках, де структурні обмеження конкуренції відсутні [10]. Найбільш монополізованими в Україні залишаються сфери природних монополій, зокрема окремі галузі паливно-енергетичного комплексу, галузі транспорту та зв'язку, житлово-комунального господарства. Особливе хвилювання викликає зростання олігопольних ринків, що підвищує ризик картельних змов, які призводять до послаблення конкуренції, а також встановлення монопольних картельних цін на товари та послуги.

Заходи з реалізації владними структурами антимонопольного законодавства і підвищення попиту на вітчизняну продукцію на зовнішніх ринках зумовили зменшення рівня монополізації основних галузей економіки на початок 2011 р. порівняно з 2010 р. у 29 галузях. Зокрема, позитивні тенденції спостерігалися на ринках металевих руд, харчової та хімічної промисловості, металургії, коксу, паперу тощо. При цьому в 14 галузях все ж таки мало місце зростання рівня монополізації, а саме в галузі будівництва, роздрібної торгівлі побутовими товарами, торгівлі транспортними засобами та їх ремонту, оброблення відходів тощо, що стало на заваді структуруванню економіки в напрямку реалізації завдань соціального й економічного розвитку.

В ринковій економіці каталізатором структурних трансформацій у напрямку розвитку традиційних і нових видів діяльності й секторів, створення сприятливого середовища для конкуренції, раціоналізації використання всіх видів ресурсів, посилення інноваційної спрямованості економічного розвитку, формування прошарку підприємців-власників, вирішення проблеми зайнятості виступає підприємницька ініціатива.

Системна перебудова національної економіки супроводжується трансформацією її інституційної структури, зміною співвідношення між різними групами підприємницьких структур у вирішенні економічних й соціальних завдань суспільного розвитку. Підприємницький сектор виконує свою провідну роль і виступає гарантом стабільності економіки та підвищення рівня життя її громадян.

Динаміка загальних темпів приросту суб'єктів підприємництва країни свідчить про те, що починаючи з 1991 р., цей сектор економіки кількісно виріс майже у 12 разів. Проте, незважаючи на стійку тенденцію до його зростання, абсолютні значення темпів приросту залежно від періодів є неоднозначними. Так, найбільші темпи приросту загальної кількості суб'єктів підприємництва припадали на 1991–1996 рр. і становили в середньому 148–191% щорічно. В період з 1996 р. по 2003 р. включно показники зростання майже однакові – щорічно 114–117%. Починаючи з 2004 р., відбуваються стрибкоподібні зміни темпів приросту суб'єктів підприємництва: з 4,7% до 8,4% (2004–2005 рр.) та з 3% у 2006 р. до 11% у 2007 р. [3]. Протягом 2011 р. приріст зареєстрованих суб'єктів господарської діяльності становив 3,67%. Однак, поряд з цим, загальна кількість суб'єктів господарської діяльності, підприємницьку діяльність яких припинено

протягом 2011 р., порівняно з 2010 р. збільшилась на 12,8% [11]. Така ситуація є свідченням відсутності належних інституційних умов як функціонування економічної системи, так і збалансування її структури.

Локомотивом підприємницького сектору є мале та середнє підприємництво (МСП). За даними Державної служби статистики України, у 2010 р. частка МСП в загальній структурі всіх підприємств становила 99,4%, ними було реалізовано 51,2% продукції і створено 58,1% робочих місць у країні [12]. При цьому в 2010 р. загальна кількість працівників, зайнятих на малих підприємствах, скоротилась з 2152 тис. осіб до 2073,6 тис. осіб. Показник середньої кількості малих підприємств по Україні у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення у 2010 р. становив 63 одиниці, а частка обсягу реалізованої ними продукції до загального обсягу реалізації дорівнювала 14,2%, тоді як в 2009 р. ці показники становили відповідно 75 одиниць та 16,7%. Частка підприємств, що одержали збитки, до загальної кількості малих підприємств у 2010 р. дорівнювала 41,4%, тоді як у 2009 р. – 39,9% (табл. 3). Це є свідченням формування внаслідок економічної кризи, а ще більшою мірою внаслідок погіршення бізнес-клімату в Україні тривожної тенденції недостатнього залучення потенціалу підприємництва до виконання завдань структурної оптимізації економіки з орієнтацією на вирішення проблем соціального й економічного розвитку. Малий бізнес ще не набув здатності самостійного гнучкого корегування структури економіки відповідно до вимог соціально-економічного розвитку країни, а державна політика в цьому плані характеризується непослідовністю та фрагментарністю. Вкрай низька платоспроможність переважної частини українського суспільства, в т. ч. працюючого, спричинила нинішню структуру малого і середнього підприємництва, в якій переважає дрібна торгівля, що базується на "сірому імпорті", побутові послуги, які надаються у тіньовий спосіб, тощо [13]. Малі підприємства не набули поширення ні у промисловості, ні в наукомістких видах діяльності, що посилює недосконалість структури національної економіки.

Таблиця 3

Основні показники розвитку малих підприємств в Україні [14]

Роки	Кількість підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, одиниць	Кількість зайнятих працівників (штатні, позаштатні та неоплачувані працівники), тис. осіб	Частка обсягу реалізованої продукції малих підприємств до загального обсягу реалізації, %	Частка прибутку від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств до загального обсягу прибутку, %	Частка збитків від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств до загального обсягу збитків, %	Частка підприємств, що одержали збитки, до загальної кількості малих підприємств, %
2000	44	1730,4	8,1	12,9	16,3	36,6
2001	48	1818,7	7,1	9,1	17,6	38,1
2002	53	1932,1	6,7	9,3	18,8	38,2
2003	57	2052,2	6,6	9,1	20,6	37,1
2004	60	1978,8	5,3	8,2	25,4	35,5
2005	63	1890,4	5,5	7,9	30,6	35,2
2006	72	2232,3	18,8	17,2	40,2	33,7
2007	76	2231,5	18,1	14,0	42,2	32,8
2008	72	2237,4	16,3	16,5	37,6	37,3
2009	75	2152,0	16,7	22,9	29,0	39,9
2010	63	2073,6	14,2	23,4	30,8	41,4

Відправна роль бізнесових структур у забезпеченні динамічного розвитку економіки в умовах її системної перебудови обумовлює необхідність формування механізмів стимулювання підприємництва. Однак у реальності підприємницький сектор при реалізації своєї суспільної місії наштовхується на цілий ряд перешкод, пов'язаних з нерозвиненістю інституційного середовища, нестабільністю економічної й політичної ситуації, непослідовністю проведення реформ.

Наявні проблеми та деформації в розвитку підприємництва обумовлюють необхідність забезпечення структурних змін за двома стратегічними напрямками. З одного боку, це реформи, спрямовані на покращання базових умов раціональної структурної побудови національної економіки, а саме: підвищення інвестиційної та інноваційної активності підприємництва, розвиток людського потенціалу, оптимізація розподілу національного доходу та витрат домашніх господарств. З іншого боку, це здійснення системних заходів щодо послаблення та усунення негативного впливу на розвиток підприємництва тінізації підприємницького середовища, загроз економічній безпеці підприємництва.

Результативність розвитку підприємництва, а отже, і спрямованість структурних трансформацій у національній економіці, як не прикро, але значною мірою залежить від масштабів тіньового сектору. Вперше оцінки масштабів тіньової економіки України були зроблені у 1998 р., що стало сигналом для урядових структур до запровадження заходів, спрямованих на зниження обсягів цього сектору. Перелік заходів у цьому напрямку охоплював: зниження податкового навантаження; спрощення системи оподаткування малих підприємств; відмову від бартерних розрахунків; зниження податкових ставок на доходи громадян; зменшення відрахувань на соціальне страхування тощо.

Структура нелегальної економіки дуже складна, тому при оцінці обсягів тіньового сектору країни простежуються істотні розбіжності і його величина за різними оцінками суттєво різниться. Обсяг економіки, яка безпосередньо не спостерігається, за розрахунками Державної служби статистики України, в останні роки становить у середньому від 15% до 18% ВВП. Відповідно до розрахунків Міністерства економічного розвитку та торгівлі України обсяг тіньової економіки в Україні протягом кризи збільшився з 28% до 39% ВВП та у період відновлення дещо знизився до 37%. Відповідно до розрахунків австрійського економіста Ф. Шнайдера рівень тіньової економіки в Україні становить понад 52% від офіційного ВВП [15].

З іншого боку, багато експертів [16] вважають, що в умовах падіння офіційної економіки саме неофіційна економіка швидше пристосувалася до кризи і для багатьох українців стала єдиною можливістю підтримати прийнятний рівень життя. Що стосується підприємців, то відхід у тінь з метою скорочення витрат – це їх природна реакція на посилення податкового тиску, погіршення економічної ситуації у країні і втрату довіри до влади.

Оцінити потенціал і напрями удосконалення структури національної економіки з урахуванням розвитку ринкових інститутів дає можливість рейтинг країни за індексом глобальної конкурентоспроможності. Так, у загальному рейтингу конкурентоспроможності 2010–2011 рр. Україна посідає 89 місце серед 139 країн, знизившись на 7 позицій порівняно з попереднім роком (82 місце серед 133 країн) [17]. Такий регрес є наслідком погіршення позицій України за 9 з 12 складових індексу глобальної конкурентоспроможності: "Інститути" (134 місце, у 2009 р. – 120), "макроекономічна стабільність" (132 місце, у 2009 р. – 106), "ефективність товарних ринків" (129 місце, у

2009 р. – 109), "розвиненість фінансового ринку" (119 місце, у 2009 р. – 106), "конкурентоспроможність бізнесу" (100 місце, у 2009 р. – 91). Поряд з такими ключовими проблемами, як інституційний розвиток та макроекономічна нестабільність, неефективними залишаються товарні та фінансові ринки України, що значно стримує конкуренцію і перешкоджає розвитку підприємництва в країні. При цьому серед найгірших показників слід назвати: ефективність системи оподаткування – 136 позиція, тягар митних процедур – 131 позиція, ступінь монополізації товарних ринків – 128 позиція, ефективність анимоніпольної політики – 126 позиція, стійкість банківської системи – 138 позиція, легкість доступу до кредитів – 130 позиція, обмеження на рух капіталу – 125 позиція, доступність (за ціною) фінансових послуг – 122 позиція тощо [17].

Функціонування фінансового ринку України забезпечується кредитною системою, через яку в 2010 р. було спрямовано 13,7% загального обсягу інвестицій в основний капітал, тоді як в 2008 р. цей показник становив 17,4% [17]. Обсяг інвестицій в основний капітал за рахунок кредитів банків та інших позик в 2010 р. порівняно з 2008 р. скоротився на 49,05% (табл. 4). За цих умов ускладнення доступу до фінансових ресурсів стало одним з ключових бар'єрів розвитку підприємництва та структурування економіки в напрямі забезпечення її адекватного реагування на виклики зовнішнього і внутрішнього середовища.

Таблиця 4

Інвестиції в основний капітал за джерелами фінансування по Україні [18]

	2008 р.	2009 р.	2010 р.	Абсолютне відхилення		Відносне відхилення	
				10/09	10/08	10/09	10/08
Усього (млн. грн.)	233081	151777	150667	-1110	-82414	-0,73	-35,36
У т. ч. за рахунок							
Коштів державного бюджету	11576	6687	9479	2792	-2097	41,75	-18,12
Коштів місцевих бюджетів	9918	4161	4357	196	-5561	4,71	-56,07
Власних коштів підприємств	132138	96019	83997	-12022	-48141	-12,52	-36,43
Кредитів банків та інших позик	40451	21581	20611	-970	-19840	-4,49	-49,05
Коштів іноземних інвесторів	7591	6859	3429	-3430	-4162	-50,01	-54,83
Коштів населення на будівництво	9495	4792	4653	-139	-4842	-2,90	-51,00
Коштів населення на індивідуальне житлове будівництво	11589	5502	16176	10674	4587	194,00	39,58
Інших джерел фінансування	10323	6176	7965	1789	-2358	28,97	-22,84

Позитивним структурним трансформаціям національної економіки не сприяє ситуація з цільовим спрямуванням кредитів банківських установ. Так, в 2010 р. за цільовим спрямуванням кредитів нефінансовим корпораціям переважало кредитування поточної діяльності (83,0%), тоді як кредити в інвестиційну діяльність, у тому числі на придбання нерухомості, становили лише 17% [19, 16]. Не відповідає структурній раціоналізації

виробництва сформована структура кредитів за видами економічної діяльності. Свідченням цього є те, що в 2010 р. 34,8% виданих кредитів нефінансовим корпораціям припадало на торгівлю, ремонт автомобілів, побутових приладів та предметів особистого вжитку, 24,3% кредитів було спрямовано у переробну промисловість, 15,5% – в операції з нерухомим майном, на оренду, інжиніринг та надання послуг підприємцям, 8,6% – на будівництво, 5,3% – на сільське господарство, 11,5% – на інші види господарської діяльності [19,17].

На початкових стадіях розвитку перебуває і таке джерело інвестиційних ресурсів для оптимізації структури національної економіки, як фондовий ринок. Український ринок цінних паперів не забезпечує належне виконання функцій із залучення інвестицій і перерозподілу капіталу через невеликі обсяги продажів, високий ступінь ризиків, відсутність відкритого доступу до інформації, незахищеність прав власності інвесторів, відсутність сильних внутрішніх інституційних інвесторів, за якими стоїть населення.

Водночас, при окресленні векторів та можливостей структурної трансформації національної економіки важливо якомога повніше скористатися сильними сторонами конкурентоспроможності України, якими на даний час залишаються: високий загальноосвітній рівень населення (за якістю початкової освіти Україна посідає 49 місце); гнучкий та ефективний ринок праці (за співвідношенням зарплата–продуктивність – 26 місце; невисока затратність ринку праці – 21 місце; простота процедур найму та звільнення – 18 місце; участь жінок у трудовій діяльності – 32 місце; великий обсяг внутрішнього ринку та зовнішньої торгівлі – 37 місце [20].

Визначальним є вплив на структуру економіки інституту ціноутворення. Роль і значення цього інституту в формуванні передумов структурних трансформацій економіки виражається через такі функції цін, як: обліково-інформаційна; розподільча; стимулююча; балансуєча; раціонального розміщення виробництва.

Обліково-інформаційна функція ціни, забезпечуючи вираження у грошовій формі різних за своєю натуральною формою ресурсів, витрат та результатів виробництва, спрямовує поведінку суб'єктів економічної системи в напрямку вибору певних видів економічної діяльності і цим самим здійснює вплив на структуру економіки.

Очевидним є вплив на структуру економіки цін у процесі реалізації ними розподільчої функції, яка полягає в тому, що за їх допомогою здійснюється розподіл або перерозподіл національного доходу між галузями економіки, регіонами, формами власності, підприємствами та соціальними групами населення. Ціновий перерозподіл доходів здійснюється через співвідношення цін на різні види продукції певних галузей, рівень самих цін та їхню структуру.

Стимулююча функція ціни полягає в заохочувальному або стримуючому впливі ціни на виробництво і споживання різних видів продукції. Виступаючи інструментом стимулювання розвитку виробництва, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, підвищення якості продукції, економії матеріальних і трудових ресурсів, ціни забезпечують структурні перетворення економіки. Ціна справляє стимулюючий вплив на виробництво, переважно через величину прибутку, що входить до її складу. Так, для заохочення виробника до виготовлення нової продукції в ціні на неї встановлюється вищий рівень прибутку, ніж його існуюча величина в ціні старого виробу. Для споживачів стимулююча функція виявляється не стільки в зменшенні самої ціни, скільки у встановленні нижчої ціни в розрахунку на одиницю споживої властивості нової продукції порівняно з аналогічним виробом.

Балансуєча функція ціни виявляється в тому, що за допомогою цін здійснюється

зв'язок між виробництвом і споживанням, досягається рівновага між попитом та пропозицією. У ринкових умовах така функція ціни автоматично регулює суспільне виробництво шляхом скорочення випуску товарів, що не користуються попитом, і спрямуванням матеріальних, фінансових та трудових ресурсів на виробництво продукції, попит на яку зростає або є стабільним.

Функція ціни як засобу раціонального розміщення виробництва виявляється в тому, що за допомогою цін здійснюється перерозподіл капіталів на користь тих секторів, галузей чи виробництв, які мають вищу норму прибутку. Такий перелив капіталів підприємства здійснюють самостійно під впливом ринкових чинників з метою отримання більшої величини прибутку. В умовах української економіки при недостатньому розвитку конкуренції та монополізмі багатьох виробників та доволі високому рівні інфляції такий перерозподіл капіталів ще дуже обмежений. При цьому підприємці основну частку коштів спрямовують не у виробничу сферу, а в торговельно-посередницьку діяльність, де норма прибутку значно вища, ніж в інших галузях.

Таким чином, вплив ринкових інститутів на структуризацію економіки України в умовах недосконалості регуляторного середовища не сприяє її оптимізації в напрямку задоволення запитів суспільного розвитку і свідчить про необхідність надання структуроформуючим процесам чіткої спрямованості на основі вироблення й реалізації активної структурної політики.

Література

1. Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології) : монограф. / С. В. Степаненко. – К. : КНЕУ, 2008. – С. 271.
2. Державний сектор і функції держави у період кризи [Електронний ресурс] / [О. Й. Пасхавер, Л. Т. Верховодова, О. М. Кошик та ін.]. – Режим доступу : <http://http://c-e-d.info/doc/monograph/DerSector.doc>.
3. Україна у цифрах у 2010 році [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Бєленцов В. М. Методологія формування оптимальної структури власності як основи економічного розвитку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук / В. М. Бєленцов. – Донецьк, 2009. – С. 4.
5. Інформація щодо реформування відносин власності в Україні за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.spfu.gov.ua/ukr/reports/spfu/201112.pdf>.
6. Ринкові трансформації постсоціалістичної економіки і макроструктурні зрушення в економіці // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 3. – С. 6.
7. Українська приватизація: перспективи та пріоритети [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/>.
8. Петраков Н. Я. Отношения собственности в переходной экономике / Н. Я. Петраков // Промышленная политика в Российской Федерации. – 2004. – № 3. – С. 21.
9. Звіт Державного департаменту інтелектуальної власності за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sips.gov.ua/i_upload/zvit_ua10.pdf.
10. Звіт Антимонопольного комітету України за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua/amc/control/uk/publish/article.jsessionid>.

11. Аналітична довідка щодо державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.drsu.gov.ua/show/1762>.
12. Основні показники діяльності підприємств-суб'єктів господарювання за розмірами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Стабільна ринкова економіка – необхідна умова високої зайнятості та економічного зростання // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 7. – С. 8.
14. Основні показники розвитку малих підприємств в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
15. Прес-реліз до засідання "круглого столу" "Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання" 1 грудня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/2011_table/1201_reliz.pdf.
16. Тіньова економіка допомогла Україні м'якше перенести удар кризи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/expert.php?news_id=1764.
17. Актуальні тенденції в динаміці показників глобальної конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/379/>.
18. Інвестиції в основний капітал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
19. Аналітичний огляд банківської системи України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4kv2010.pdf.
20. Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71439>.

Редакція отримала матеріал 22 березня 2012 р.